

La fortuna dels *Catalanorum prisco sermone libri* de la biblioteca d'Antoni Agustín

Marc Mayer

Universitat de Barcelona. Departament de Filologia Llatina

Data de recepció: 19/12/1997

Resum

En aquest article l'autor identifica el Ms 4 de la Biblioteca Universitària de Barcelona amb el Ms 542 de la Biblioteca d'A. Agustín.

Abstract

The author identifies the Ms 4 of the Biblioteca Universitària de Barcelona with the Ms 542 of the A. Agustín's Library.

Recentment he tingut l'ocasió d'ocupar-me de la biblioteca de l'arquebisbe de Tarragona Antoni Agustín (1517-1587)¹. Un aspecte important d'ella, però, queda

1. Cf. M. MAYER, «Towards a History of the Library of Antonio Agustín», *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, vol. 60, Londres, 1997 (en premsa). Pel que fa a la biografia d'Antoni Agustín vegeu A. SCHOTT a *De emendatione Gratiani*. París, 1607, p. 311-339; G. MAYANS, *Vida de Don Antonio Agustín* i la seva traducció al llatí a *Antonii Augustini opera omnia*, vol. II (1766), p. xi-cxxi, esp. lxxvi.; A. SCHOTT, *Laudatio funebris V. Cl. Antonii Augustini archiepiscopi Tarraconensis*. Leiden, 1586. També hi ha informació útil a J. VILLANUEVA, *Viage Literario*, vol. XX, Madrid, 1851, p. 32-39 y 214-231; E. FLÓREZ, *España Sagrada*, vol. 47, Madrid, 1850, p. 93-103; N. ANTONIO, *Bibliotheca Hispana nova*, 2 vol. Madrid, 1783-1788, vol. I, p. 97-102; F. de ZULUETA, «D. Antonio Agustín», *Bol. Soc. Arq. Tarraconense* 46 (1946), p. 47-80 (primera edició anglesa, Glasgow, 1935); F. de LATASSA, *Biblioteca nueva de los escritores Aragoneses*, vol. I, Pamplona, 1798, p. 415-455; C. GUTIÉRREZ, *Españoles en Trento*. Valladolid, 1951, esp. p. 93-124; J. TOLDRÁ, «Un gran renacentista español, D. Antonio Agustín Albanell, uno de los principales filólogos del siglo XVI», *Bol. Soc. Arq. Tarraconense* 45, (1945), p. 3-50. De gran valor són els dos volums de *Jornades d'Història. Antoni Agustín i el seu temps (1517-1586)* (Tarragona, 1986). Barcelona, 1988-1990. Per a una informació específica vegeu M. BARRIO, «Aproximación a la economía de las Mitras catalanas en la segunda mitad del siglo XVI», *Jornades d'Història: Antoni Agustín i el seu Temps*, vol. II (1990), p. 57-72; V. CÓRDOVA, «Antonio Agustín y el derecho romano», *Bol. Soc. Arq. Tarraconense* 64-65 (1964-1965), p. 1-43; M. BATAILLON, *Erasmus y España*. México, 1966; C. FLORES, «Escritos inéditos de Antonio Agustín referentes al Concilio de Trento», *REDC* 34 (1978), p. 109-130; R. HOSLINGER, «El historiador del Derecho, Antonio Agustín, Nuncio del Papa en Viena», *Bol. Soc. Arq. Tarraconense* 51 (1951), p. 97-103; J. CLOSA, «Don Antonio Agustín y la

al marge d'aquell tractament: la biblioteca catalana que té un apartat específic en el catàleg dels llibres i manuscrits publicat després de la seva mort².

tradición humanística italiana», *Actas del VII Congreso Español de Estudios Clásicos* (Madrid 1987), Madrid, 1989, p. 447-452; J. CLOSA, «Don Antonio Agustín y la poesía latina clásica y humanística», *Universitas Tarraconensis* 7 (1984), p. 17-32; R. del ARCO, *El arzobispo D. Antonio Agustín. Nuevos datos para su biografía*. Tarragona, 1910; J. L. ORELLA, *Respuestas católicas a las Centurias de Magdeburgo (1559-1588)*. Madrid, 1976, p. 389-394; P. SÁINZ RODRÍGUEZ, «Antonio Agustín y sus obras inéditas», *Filosofía y Letras* 3 (1915-1916), p. 15 y s.; C. LEONARDI, «Per la storia dell'edizione Romana dei Concili ecumenici (1608-1612) da Antonio Agustín a Francesco Aduarte», *Melanges Tisserant*, vol. VI, *Studi e testi*, 236, Ciutat del Vaticà, 1964, p. 586-637; E. DURÁN, «Antonio Agustín y su entorno familiar», *Antonio Agustín between Renaissance and Counter-Reform*. Col·loqui mantingut en el Warburg Institute, University of London, Warburg Institute Surveys and Texts XXIV, Londres, 1993; J. CARBONELL, «Hipòtesis de solució a alguns enigmas biogràfics de Antonio Agustín», a J.M. MAESTRE i altres (eds.), *Humanismo y pervivencia del mundo clásico*, Cádiz, 1997, p. 1323-1333. A més de E. DURÁN s.v. AGUSTÍ ALBANELL, Antoni, *GEC*, vol. I, Barcelona, 1970, p. 311-312. El millor índex cronològic de cartes a C. FLORES «Respuestas inéditas de Antonio Agustín a consultas de amigos», *Revista de la Facultad de Derecho de la Universidad Complutense de Madrid*, n. 73, 1958, p. 111-185. Pel que fa a l'extensa correspondència d'A. Agustín vegeu els volums II (1766), VII (1772) y VIII (1774) d'*Antonii Augustini opera omnia*; F.A. de USTARROZ-D.J. DORMER, *Progresos de la Historia en el Reyno de Aragón y elogios de Gerónimo Zurita*, Saragossa, 1680 (reimpr. a Saragossa 1878); N. ANTONIO, *Censura de historias fabulosas*. Valencia, 1742; M. de AZAGRA, *Cartas eruditas de algunos literatos españoles*. Madrid, 1775; J. ANDRÉS, *Antonii Augustini... epistolae latinae et italicae*. Parma, 1804; E. GIGÁS, «Letres inédites de quelques savants espagnols du XVIIe siècle», *Revue hispanique* 20 (1909), p. 455-458; J.J. WICKERSHAM-CRAWFORD, «Inedited letters from Fulvio Orsini to Antonius Augustinus», *Proceedings of the Modern Language Association* 28 (1913), p. 577-593; F. MIQUEL ROSELL, «Epistolario de Antonio Agustín», p. 113-202 (ara MS 94); C. FLORES, *Io. M. Metelli Sequani I.C. epistolae quaedam*. Granada, 1975; C. FLORES, *Epistolario de Antonio Agustín*. Salamanca, 1980, que inclou una història completa de les edicions. De gran importància és l'edició de J.L. FERRARY, *Correspondance de Lelio Torelli avec Antonio Agustín et Jean Matal (1542-1553)*. Como, 1992, *Biblioteca di Athenaeum*, 19. Vegeu també M. CAHNER, *Epistolario del Renaixement*, vol. II, Valencia, 1978, p. 84-89; J. CARBONELL, «Quatre cartes desconegudes de l'arquebisbe de Tarragona Antonio Agustín», *Faventia*, 12/13 (1990-1991), p. 337-352; R. MORÁN, «Crítica histórico-jurídica a través de la correspondència de Antonio Agustín con Jerónimo Zurita», *Jornades d'Història: Antoni Agustín i el seu Temps*, vol. II, (1990), p. 387-408; B. QUEROL-G. RODRÍGUEZ, «El ambiente cultural a través de su correspondencia», *Jornades d'Història: Antoni Agustín i el seu Temps*, vol. II, (1990), p. 427-442; N. BARKER, «Antonio Agustín's Letter to Diego Hurtado de Mendoza», *Antonio Agustín between Renaissance and Counter-reform*; J. CARBONELL «L'identification des papiers d'Antonio Agustín à travers sa correspondance», *Antonio Agustín between Renaissance and Counter-Reform*; J. CARBONELL, «Latini Latini epistolulae ad Antonium Augustinum missae cum quibusdam commentariis auctae nunc primum editae», *Faventia*, 19/2, 1997, p. 149-174. Segons E. HÜBNER, *Corpus Inscriptionum Latinarum*, vol. II, p. xvii, Jerónimo Román de la Higuera fou també un corresponsal d'Agustín. Sobre els amics d'Agustín vegeu J. LÓPEZ DE RUEDA, *Helenistas españoles del siglo XVI*. Madrid, 1973; L. GIL, «El Humanismo Español del siglo XVI», a *Actas del III Congreso Español de Estudios Clásicos*. Madrid, 1968, p. 209-297; «Descripción sumaria de las colecciones de códices griegos del siglo XVI», *Estudios clásicos* 66-67 (1972), p. 219-228; G. BOEHMER-A. MOREL FATIO, *L'humaniste Pedro Galés*. París, 1902; M. BATLLORI, *El canonista de Trento y obispo de Lérida Don Miquel Thomàs de Taxaquet*. Lluçmajor, 1946; A. LOSADA, *Juan Ginés de Sepúlveda a través de su Epistolario y los nuevos documentos*. Madrid, 1948 (reimpr. a Madrid, 1973); M. MORREALE, *Pedro Simón Abril*. Madrid, 1949; A.F.G. BELL, *Juan Ginés de Sepúlveda*. Oxford, 1925; B. REKERS, *Benito Arias Montano (1527-1598)*. Leiden-Londres, 1972. Una excel·lent revisió de les relacions entre humanistes a

En aquestes breus pàgines en farem un petit comentari tot constatant la pèrdua de la majoria dels documents. Heus-ne ací l'inventari d'acord amb l'ordre establert en el catàleg esmentat i que majoritàriament van anar a raure a El Escorial³.

Ms. 534, *Libre historial compilat de diversos autors per lo Rey don Alfonso dit lo Savi, dels actes y fets en Espanya desde Noe fins a son Temps*, el qual —segons Zarco— no sembla haver ingressat a la biblioteca d'El Escorial. Es tracta d'una traducció catalana de principi del segle xv de la història d'Alfons X⁴.

Ms 535, *Memorial de histories fet per Pere Tomich dirigit a don Dalmau de Mur Archebisbe de Saragoça en l'any 1438 en lo qual se tracten les coses memorables d'Espanya del principi del mon fins al Rey don Alfonso lo Savi*. Es tracta d'un manuscrit datat el MCDXCIII. La història de Tomic tingué una gran difusió al segle xvi. Dalmau de Mur, gironí, fou canonge a la catedral de Girona, arquebisbe de Saragoça i —malgrat l'oposició aragonesa— lloctinent d'Alfons el Magnànim. La seva àmplia biblioteca contenia un volum que es conserva a la Biblioteca de Catalunya: *Les Col·lacions de Cassià*, on podem veure una orla renaixentista i l'escut del bisbe: un mur almenat d'or sobre un camp vermell (El Escorial x. II.10)⁵.

Ms. 536, *Conquistes que Reys, Comptes e Emperadors han fetes en diversos llocs e per diversos temps: Faula del rosinyol que feu en Cerverí. Cansó del Deu*

-
- J.L. FERRARY, *Onofrio Panvinio et les Antiquités romaines*. Roma, 1996; R. TRUMAN, «Jean Matal and His Relations with Antonio Agustín, Jerónimo Osório da Fonseca and Pedro Ximenes», *Antonio Agustín between Renaissance and Counter-Reform*.
2. Catàleg de la biblioteca d'Antoni Agustín a *Ant. Augustini Bibliothecae*. Tarragona, Philipus Mey, 1586, reimprès al vol. VII d'*Antonii Augustini opera omnia*. Luca, 1766.
 3. J.B. de CARDONA, *De regia S. Laurentii bibliotheca*. Tarragona, 1587; G. de ANDRÉS, *Documentos para la historia del Monasterio de S. Lorenzo el Real de El Escorial*. Madrid, 1964; E.G. VOGEL, «Einiges zur Geschichte der Escorial-bibliothek unter Philipp II», *Serapeum* 8 (1847), p. 273-285, esp. p. 276 i 281; E. MILLER, *Catalogue des manuscrits grecs de la Bibliothèque de l'Escurial*. París, 1848; P.A. REVILLA-G. de ANDRÉS, *Catálogo de los Códices Griegos de la Biblioteca de El Escorial*, 3 vol., Madrid, 1936-1967; Ch. GRAUX, *Essai sur les origines du fonds grec de l'Escurial*. París, 1880; G. de ANDRÉS, *Catálogo de los códices griegos desaparecidos de la real Biblioteca de El Escorial*. El Escorial, 1968; R. BEER, *Die Handschriftenschenkung Philip II an den Escorial von Jahre 1576, nach einen bischer unveröffentlichten Inventar des Madrider Palastarchivs*. Wien, 1903; J. de QUEVEDO, *Historia del real monasterio de San Lorenzo llamado comúnmente del Escorial*. Madrid, 1854; N. MORATA, «Los fondos árabes primitivos de El Escorial», *Al-Andalus*, 2 (1934), p. 87-94; G. de ANDRÉS, «Historia y significado del fondo clásico escorialense dentro del Humanismo español», a *Simposio sobre la Antigüedad clásica*. Madrid, 1969, p. 53-69; Ch. GRAUX-A. MARTÍN, *Notices sommaires des manuscrits grecs d'Espagne et de Portugal*. París, 1892. Cf. especialment G. ANTOLIN, *Catálogo de los Códices Latinos de la Real Biblioteca de El Escorial*, 5 vol., Madrid, 1901-1923, esp. vol. V (1923) «De la librería de D. Antonio Agustín», p. 156-265. Cf. també M. MAYER «Towards a History of the Library of Antonio Agustín» a *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, vol. 60, Londres, 1997.
 4. J. ZARCO, *Catálogo de los manuscritos catalanes, valencianos, gallegos y portugueses de la biblioteca de El Escorial*. Madrid, 1932, p. 106. Cf. Ms. a El Escorial: c.II.7, d.II.12; d.II.15; d.II.16; d.II.17; d.II.18; d.II.19; e.II.13; e.II.14; e.II.16; e.II.17; e.II.18; z.I.4 i z.II.10.
 5. J. ZARCO, *Catálogo de los manuscritos catalanes*, p.79-80. Cf. Ms. a El Escorial.

d'Amor del mateix Cerverí. Altres cançons de diversos autors. Un manuscrit de principi del segle xv, avui malauradament perdut, que contenia poemes trobadorescos⁶.

Ms. 537 i 538, *Francesc Eiximenes frare menor de la dignitat regiment, e condició dels angels, llibre dirigit a mossen Pere de Artes mestre Racional del Rey don Iuan.* Dos exemplars, dels quals un és de 1408. Un d'ells ha estat identificat per Zarco amb el manuscrit Esc. h. II. 16; l'altre correspon probablement a Esc. h. II. 13⁷.

Ms. 539, *Ethiques de Aristotil a Nichomacho arromançades per mestre Brunet. Lati Florenti en la sua obra apellada lo tresor.* De final del segle xv, avui perdut. Val la pena mencionar les paraules de Torres Amat: «Tenía este códice D. Antonio Agustín en su biblioteca nº 539. Las había traducido al español el príncipe de Viana, y un anónimo las vertió en lengua catalana valiéndose de la traducción que hizo del griego al latín Leonardo Bruno Aretino, como se ve en la obra del maestro Brunet llamada *Lo tresor*»⁸. El Escorial V.I.17, per més que, com ja s'ha dit, perdut posteriorment.

Ms. 540, *Bernat Metge quatre llibres del somni que feu de la immortalitat de la anima, a modo de dialogo entre ell y don Iuan Rey de Arago.* Manuscrit de 1403, que sembla que ingressà a la biblioteca d'El Escorial amb la signatura IV.D.8, encara que posteriorment es va perdre⁹.

Ms. 541, *Libre de les virtuts que son pus convenients, y principalment pertanyen als Prínceps, que son X, Fe, Prudencia etc. que comensa Perço com diu lo filosof, dirigit al Quart Rey Alfonso de Arago dit lo Benigne segons se conjectura.* Ingressà a la biblioteca d'El Escorial amb les signatures V.D.8 i V.D.22, i posteriorment va desaparèixer¹⁰.

Ms. 542, *Libre de conexences de especies, e de drogues, e de avisaments de pesos, canes, e mesures de diverses terres. Liber in charta scriptus anno MCDLVI forma quadrati.* Presenta un interessant problema que es pot resoldre mitjançant Lluís Pons d'Icart (mort el 1578).

6. J. ZARCO, *Catálogo de los manuscritos catalanes*, p.105. Altres ms. catalans a El Escorial: cf. ZARCO, *Catálogo de los manuscritos catalanes*, p. 16-17, i sobre dret català: d.II.12; d.II.15; d.II.16; d.II.17; d.II.18; d.II.19; e.II.13; e.II.14; e.II.16; e.II.17; e.II.18; z.I.4 and z.II.10.
7. J. MASSÓ y TORRENTS, «Les obres de Fra Francesch Eximeniç (1340-1409?)». Assaig d'una bibliografia», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 3 (1909-1910), p. 588-692, esp. p. 617-637 i 689-690; J. ZARCO, *Catálogo de los manuscritos catalanes*, p. 33-34 per 537 i 34-35 per 538.
8. J. ZARCO, *Catálogo de los manuscritos catalanes*, p. 104.
9. J. ZARCO, *Catálogo de los manuscritos catalanes*, p.106.
10. J. ZARCO, *Catálogo de los manuscritos catalanes*, p.105-106. Informació adicional sobre la biblioteca d'El Escorial al Ms. H.I. 5, fol. 195v.

Quan va publicar el seu catàleg de manuscrits catalans, valencians, gallecs i portuguesos de la biblioteca d'El Escorial, el P. Zarco considerà el Ms. 542 perdut i l'identificà amb la signatura v. P.15 del catàleg inclòs en el ms. H.I.5¹¹.

La Biblioteca Universitària de Barcelona conserva un manuscrit (Ms. 4), còpia d'un llibre titulat *Libre de conexences de especies, e de drogues, e de avisaments de pesos, canes, e mesures de diverses terres*, que comença: *En nom de Deu e de madona Sancta Maria sia començat lo present libre de conexences... ha vuit de setembre de l'any MCCCCLV*. La data, doncs, gairebé coincideix amb l'any 1456 a què fa referència el catàleg i el format és similar al descrit en l'índex de la biblioteca d'Antoni Agustín. A més, el manuscrit conté la nota: *Ludovicus Pontius ab Ycardo me possidet, i el colofó indica: Aquest llibre es de mi (nom esborrat i a sobre) Iohan Pons, doctor, no es escrit de la mia ma propia: acabat a XX de Setembre any* (sense indicació de l'any). Es tracta, sens dubte, d'un mateix exemplar que per algun camí desconegut tornà de la biblioteca d'El Escorial a Catalunya, si és que va arribar mai a formar part de l'esmentada biblioteca. Tanmateix, es podria conjecturar l'existència de dues còpies. Fins i tot una possibilitat més remota seria que el manuscrit d'Antoni Agustín fos una còpia del Ms. 4 de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona indicant les dates antigues. La meua opinió és que es tracta d'un únic exemplar que potser Lluís Pons d'Icart deixà a la seva mort a Antoni Agustín o que fou cedit a aquest per algun dels hereus¹².

Les relacions de Pons d'Icart amb Antoni Agustín semblen haver estat sempre bones, per bé que l'opinió d'A. Agustín va impedir la publicació de l'*Episcopologio de Tarragona* del primer¹³. De tota manera, una de les primeres obres que van sortir de la impremta instal·lada a Lleida per iniciativa d'Agustí va ser el *Libro de las grandezas y cosas memorables de la metropolitana, insigne y famosa ciudad de Tarragona*¹⁴, la qual cosa és una prova de l'alta estima que A. Agustín tenia per Pons d'Icart. La comunitat d'afeccions d'ambdós personatges es mostra també en el seu comú interès en les inscripcions, de les quals també va ser un infatigable col·leccionador Pons d'Icart, autor de l'anomenat *Llibre d'Epigrammes (Epigrammata*

11. J. ZARCO, *Catálogo de los manuscritos castellanos de la Real Biblioteca de El Escorial*, 3 vol., Madrid-El Escorial, 1924-1929, vol. II, p. 329; G. ANTOLÍN, *Catálogo de los Códices Latinos*, vol. II (1911), p. 412.
12. F. TORRES AMAT, *Memorias para un diccionario crítico de los escritores catalanes*. Barcelona, 1987 (ed. facsímil de la de 1836), p. 703. «Tenía este códice don Antonio Agustín en su biblioteca núm. 542: *liber in charta scriptus ano MCCCCLVI forma quadrati*, los godos, árabes y franceses por su dominación y trato en Cataluña, introdujeron cada uno sus monedas, pesos y medidas, lo que causaba una grande confusión en el comercio, y para remediar ésta se escribió dicha obra». Cf. sobre aquest manuscrit: M. MAYER, «Manuscritos de tema numismático de la Biblioteca Universitaria de Barcelona», *Numisma*, 138-243 (1976) p. 325-335, esp. p. 325-326.
13. BUB MS 19. Cf. F. MIQUEL ROSELL, *Inventario General*, vol. I, p. 23-24; J. SÁNCHEZ de REAL, «El museo arqueológico de Antonio Agustín», *Jornades d'Història: Antoni Agustín i el seu Temps*, vol. II, (1990), p. 495-506 i E. DURAN, «Antoni Agustín i els cercles humanístics catalans» *Jornades d'Història: Antoni Agustín i el seu Temps*, vol. I, (1986), p. 261-274.
14. Editat a Lleida per Pedro de Robles i Juan de Villanueva l'any 1572.

Antiquae Urbis Tarracone)¹⁵. Eulàlia Duran ha assenyalat recentment els problemes i les diferències entre Antoni Agustín i Lluís Pons d'Icart pel que fa a la seva diferent manera d'apropar-se a les col·leccions epigràfiques.

Un més dels molts amics i corresponsals d'Antoni Agustín i Albanell, que estigué relacionat amb els més importants humanistes del seu moment, tot reservant també un espai a la cultura de les terres en què desenvolupà la seva activitat episcopal i en les quals estava arrelada la seva família.

15. E. DURÁN, «Antoni Agustín i els cercles humanístics catalans», *Jornades d'Historia: Antoni Agustín i el seu Temps; Eadem: Lluís Pons d'Icart i el «Llibre de les Grandeses de Tarragona»*. Barcelona, 1984; J. SÁNCHEZ REAL, *El Archiepiscopologio de Lluís Pons d'Icart*. Tarragona, 1957. M.J. MASSÓ, «Notes per a una biografia de Lluís Pons d'Icart (1518/1520-1578)», *Treballs Canongins*, 1985 (La Canonja), p. 65-102; M. MAYER, «Epigrafía hispánica y transmisión literaria, con especial atención a la manuscrita», *Épigraphie hispanique; problèmes de méthode et édition*. París 1984, p. 35-53.